

MAKTABGACHA YOSHDAGI ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN KATTA GURUHLARIDA AXLOQIY FAZILATLARNI PEDAGOGIK JIHATDAN TARBIYALASH SHAKLLARI

Shahobiddinova Malika

Qo'qon Davlat Pedagogika Universiteti

Maxsus pedagogika (surdopedagogika)

yo'nalishi magistranti

Tel nomer: +998905669274

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan katta guruh tarbiyalanuvchilarida axloqiy fazilatlarni pedagogik jihatdan tarbiyalash shakllari yoritilgan. Tadqiqotda maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida axloqiy tarbiyani tashkil etishning mazmuni, shakl va usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda ijtimoiy xulq-atvor, muloqot madaniyati va ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishda pedagogning o'rni hamda maxsus yondashuvlarning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar, axloqiy tarbiya, katta guruh, maxsus pedagogika, surdopedagogika, ijtimoiy moslashuv

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические формы воспитания нравственных качеств у детей старшего дошкольного возраста с нарушением слуха. Анализируется содержание, формы и методы организации нравственного воспитания в условиях специального дошкольного образования. Особое внимание уделяется роли педагога, использованию специальных педагогических подходов и средств в формировании социального поведения, культуры общения и положительных нравственных качеств у детей с нарушением слуха.

Ключевые слова: дошкольное образование, дети с нарушением слуха, нравственное воспитание, старшая группа, специальная педагогика, сурдопедагогика, социальная адаптация

Abstract: This article explores pedagogical forms of moral education for older preschool children with hearing impairments. The study analyzes the content, forms, and methods of moral upbringing in special preschool education settings. Particular attention is given to the role of the teacher and the use of specialized pedagogical approaches in developing moral qualities, social behavior, and communication skills among children with hearing impairments.

Keywords: preschool education, children with hearing impairments, moral education, senior preschool group, special pedagogy, surdopedagogy, social adaptation

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida inklyuziv va maxsus ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, ularning ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida kamol topishida axloqiy tarbiyaning o'rni beqiyosdir. Maktabgacha ta'lim davri bolaning shaxsiyati, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarining shakllanishida muhim bosqich bo'lib, aynan shu davrda axloqiy fazilatlarining poydevori yaratiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot jarayonining cheklanganligi, nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklar va ijtimoiy tajribaning yetarli darajada shakllanmaganligi axloqiy tarbiya jarayonini murakkablashtiradi. Bunday bolalarda atrof-muhit bilan o'zaro munosabat, tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish jarayonida maxsus pedagogik yondashuvlarni qo'llash zarurati yuzaga keladi. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan katta guruh bolalarida axloqiy fazilatlarini pedagogik jihatdan tarbiyalash masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Axloqiy tarbiya bolaning ijtimoiy xulq-atvorini, jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yor va qadriyatlarga munosabatini shakllantirishga qaratilgan uzluksiz pedagogik jarayondir. Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida bu jarayon bolalarning psixofiziologik xususiyatlari, eshitish imkoniyatlari darajasi va individual rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Ayniqsa, katta guruh yoshidagi bolalarda mas'uliyat, mehr-oqibat, hamkorlik, intizom va o'zaro hurmat kabi axloqiy fazilatlarini shakllantirish kelgusidagi ta'lim bosqichlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy pedagogika va surdopedagogika fanlarida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy fazilatlarini shakllantirishning mazmuni, shakl va usullarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Biroq maktabgacha ta'limning katta guruh bosqichida axloqiy tarbiyani tashkil etishning samarali pedagogik shakllarini aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish masalasi hali ham yetarli darajada o'rganilmagan.

Shu munosabat bilan, maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan katta guruh tarbiyalanuvchilarida axloqiy fazilatlarini pedagogik jihatdan tarbiyalash shakllarini ilmiy asoslash, ularning samaradorligini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ushbu tadqiqotning asosiy yo'nalishini tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili

Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy fazilatlarini shakllantirish masalasi pedagogika fanida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida qaraladi. Klassik pedagogik tadqiqotlarda axloqiy tarbiya shaxs kamolotining asosiy omili sifatida talqin etilib, uning mazmuni, shakl va usullari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Xususan, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontev va D.B. Elkoninlarning ilmiy qarashlarida bolaning ijtimoiy rivojlanishida muloqot va faoliyatning yetakchi o'rni ta'kidlanadi. Ularning fikricha, axloqiy fazilatlar bolaning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri jarayonida

shakllanadi. Maktabgacha ta'lim sohasida olib borilgan tadqiqotlarda (N.A. Muslimov, B.X. Xodjayeov, M.X. To'xtayeva va boshqalar) axloqiy tarbiya bolalarda ijtimoiy xulq-atvor, axloqiy me'yorlarga amal qilish va shaxsiy mas'uliyatni shakllantirishga xizmat qiluvchi uzluksiz pedagogik jarayon sifatida yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda o'yin faoliyati, badiiy adabiyot, suhbat va namuna ko'rsatish axloqiy tarbiyaning samarali shakllari sifatida ko'rsatib o'tiladi.

Maxsus pedagogika, xususan surdopedagogika sohasidagi ilmiy ishlarda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari keng tahlil qilingan. R.M. Boskis, V.I. Lubovskiy, N.N. Malofeevlarning tadqiqotlarida eshitish nuqsonining bolaning nutqiy rivojlanishi, muloqot madaniyati va ijtimoiy moslashuviga ta'siri asoslab berilgan. Mualliflar eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy tarbiya maxsus pedagogik yondashuvlarni talab qilishini ta'kidlaydilar. Maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy fazilatlarni shakllantirish masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlarda (A.G. Basova, L.P. Noskova, E.I. Leonhard) axloqiy tarbiyaning mazmuni bolalarning individual imkoniyatlari va kommunikativ ehtiyojlariga moslashtirilishi lozimligi ko'rsatib berilgan. Ushbu olimlar axloqiy fazilatlarni tarbiyalashda ko'rgazmalilik, mimika va imo-ishora vositalari, rol o'yinlar va jamoaviy faoliyatning muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlashadi.

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda axloqiy tarbiyani inklyuziv va maxsus ta'lim sharoitida tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xalqaro tashkilotlar, jumladan UNESCO hujjatlarida imkoniyati cheklangan bolalarda ijtimoiy va axloqiy rivojlanishni ta'minlash ta'lim sifatining muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Ushbu yondashuvlar axloqiy tarbiyani faqat bilim berish emas, balki bolaning jamiyatga moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlovchi jarayon sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan katta guruh bolalarida axloqiy fazilatlarni pedagogik jihatdan tarbiyalash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Mavjud ilmiy ishlarda ushbu jarayonning ayrim jihatlari yoritilgan bo'lsa-da, katta guruh yosh bosqichida axloqiy tarbiyani tashkil etishning samarali shakllarini tizimli ravishda o'rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarurati saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan katta guruh tarbiyalanuvchilarida axloqiy fazilatlarni pedagogik jihatdan tarbiyalash shakllarini aniqlash, asoslash va amaliyotda sinab ko'rishga yo'naltirilgan. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy pedagogika, maxsus pedagogika va psixologiya fanlarining nazariy qarashlariga tayangan holda ishlab chiqildi.

Tadqiqotning metodologik asoslari

Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlarga asoslanadi:

- **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv** – har bir bolaning individual psixofiziologik xususiyatlari, eshitish imkoniyatlari va rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olgan holda axloqiy tarbiya jarayonini tashkil etish;
- **Faoliyatga asoslangan yondashuv** – bolalarda axloqiy fazilatlarni o'yin, muloqot va jamoaviy faoliyat jarayonida shakllantirish;
- **Ijtimoiy-madaniy yondashuv** – axloqiy tarbiyani jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar va me'yorlar asosida amalga oshirish;
- **Tizimli yondashuv** – axloqiy tarbiya jarayonini o'zaro bog'liq komponentlar (maqsad, mazmun, shakl, metod va natija) asosida tashkil etish;
- **Inklyuziv yondashuv** – eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi va teng imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan pedagogik sharoitlarni yaratish.

Tadqiqot usullari

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanildi:

- **Nazariy tahlil** – pedagogik, psixologik va surdopedagogik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish;
- **Pedagogik kuzatuv** – katta guruh tarbiyalanuvchilarining axloqiy xulq-atvorini tabiiy sharoitda kuzatish;
- **Suhbat va so'rovnomalar** – tarbiyachilar va mutaxassislar bilan axloqiy tarbiya masalalariga oid fikr almashish;
- **Pedagogik tajriba** – axloqiy fazilatlarni tarbiyalashga qaratilgan maxsus pedagogik shakllarni amaliyotda sinovdan o'tkazish;
- **Taqqoslash va umumlashtirish** – tajriba natijalarini tahlil qilish va xulosalar chiqarish;
- **Diagnostic usullar** – bolalarning axloqiy rivojlanish darajasini aniqlashga qaratilgan maxsus mezon va ko'rsatkichlar asosida baholash.

Tadqiqot maktabgacha ta'lim muassasalarining eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan katta guruhlarida olib borildi. Tadqiqotda katta guruh yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar, tarbiyachilar, defektolog va surdopedagoglar ishtirok etdi.

Tadqiqot bosqichlari

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi:

1. **Tayyorlov bosqichi** – mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlar o'rganildi, tadqiqot maqsadi va vazifalari belgilandi, diagnostik mezonlar ishlab chiqildi.
2. **Amaliy-tajriba bosqichi** – axloqiy fazilatlarni tarbiyalashga qaratilgan pedagogik shakllar (o'yinlar, suhbatlar, jamoaviy faoliyat) joriy etildi va ularning samaradorligi kuzatildi.
3. **Yakuniy bosqich** – olingan natijalar tahlil qilindi, umumlashtirildi va ilmiy xulosalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning ishonchliligi

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi usullarning maqsadga muvofiqligi, tajriba jarayonining tizimliligi, kuzatuv va tahlil natijalarining o'zaro solishtirilishi hamda olingan ma'lumotlarning ilmiy asoslanganligi bilan ta'minlandi.

Natijalar va ularning tahlili

Tadqiqot jarayonida maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan katta guruh tarbiyalanuvchilarida axloqiy fazilatlarni pedagogik jihatdan tarbiyalashga qaratilgan maxsus pedagogik shakllarning samaradorligi o'rganildi. Tadqiqotning tajriba-sinov bosqichida axloqiy tarbiyani tashkil etishning turli shakllari – rolli o'yinlar, axloqiy mazmundagi suhbatlar, badiiy adabiyotlar asosida mashg'ulotlar, jamoaviy faoliyat va ko'rgazmali vositalardan foydalanish amaliyotga joriy etildi.

Dastlabki diagnostika natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba va nazorat guruhlaridagi bolalarning aksariyatida axloqiy fazilatlarning shakllanish darajasi past va o'rtacha bosqichda bo'lgan. Xususan, bolalarda o'zaro hamkorlik, intizom, kattalarga hurmat va tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmaganligi kuzatildi. Bu holat eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy tarbiyani maxsus pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish zarurligini ko'rsatdi. Tajriba-sinov ishlari yakunida o'tkazilgan qayta diagnostika natijalari tajriba guruhida ijobiy o'zgarishlar yuz berganini tasdiqladi. Jumladan, bolalarda axloqiy me'yorlarga rioya qilish, jamoada o'zini tutish, boshqalarga yordam berish va ijobiy xulq-atvor ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshdi. Rolli o'yinlar va jamoaviy faoliyat orqali bolalar axloqiy vaziyatlarni anglash va ularga mos ravishda munosabat bildirish ko'nikmalarini egallay boshladilar.

Nazorat guruhi natijalari bilan taqqoslash shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida axloqiy fazilatlarning shakllanish darajasi yuqori bo'lib, bu maxsus ishlab chiqilgan pedagogik shakllarning samaradorligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, vizual ko'rgazmali vositalar va imo-ishora orqali olib borilgan mashg'ulotlar bolalarning axloqiy tushunchalarni qabul qilishida muhim ahamiyat kasb etdi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan katta guruh bolalarida axloqiy fazilatlarni tarbiyalashda pedagogik jarayonni tizimli, maqsadga yo'naltirilgan va bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish yuqori samaradorlikka ega. Pedagog va mutaxassislarning hamkorlikdagi faoliyati axloqiy tarbiya jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan katta guruh tarbiyalanuvchilarida axloqiy fazilatlarni pedagogik jihatdan tarbiyalash shakllarining samarali ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi hamda ularni amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

1. Tajriba natijalari jadvali (foizlarda)

Axloqiy fazilatlar	Nazorat guruhi (N=15)	Tajriba guruhi (N=15)	Foiz farqi
Intizom	46%	78%	+32%
Hamkorlik va jamoaviy faoliyat	50%	82%	+32%
Kattalarga hurmat	53%	85%	+32%
Tengdoshlari bilan muloqot qilish	47%	80%	+33%
Mehr-oqibat va yordam berish	49%	83%	+34%

Izoh: Foizlar bolalarning axloqiy fazilatlarini kuzatish va diagnostik mezonlar asosida baholash natijalaridan hisoblangan. Tajriba guruhi pedagogik shakllar (o'yinlar, rolli mashg'ulotlar, suhbatlar, ko'rgazmali vositalar) yordamida tarbiyalangan.

2. Natijalarni tahlil qilish

- Intizom va hamkorlik ko'rsatkichlari tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan **32% ga oshgan**, bu maxsus pedagogik shakllarning samaradorligini ko'rsatadi.
- Kattalarga hurmat va tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalari **32–33% ga oshgan**, ya'ni axloqiy tarbiyani rolli o'yin va interaktiv faoliyat orqali shakllantirish natijasi sezilarli.
- Mehr-oqibat va yordam berish ko'rsatkichlari **34% ga oshgan**, bu bolalarning ijtimoiy xulq-atvorini rivojlantirishda ko'rgazmali va imo-ishora vositalarining samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa: Jadval va foiz ko'rsatkichlari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda pedagogik yondashuv va maxsus tarbiyaviy shakllardan foydalanish axloqiy fazilatlarining samarali rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan katta guruh tarbiyalanuvchilarida axloqiy fazilatlarini pedagogik jihatdan tarbiyalash maxsus shakllar va yondashuvlar yordamida sezilarli darajada samarali bo'ladi. Tajriba guruhi va nazorat guruhi natijalari taqqoslanganda, tajriba guruhi bolalarida intizom, hamkorlik, kattalarga hurmat, tengdoshlari bilan muloqot qilish va mehr-oqibat kabi axloqiy fazilatlar **32–34% ga oshgani** aniqlanadi.

Shu bilan birga, tadqiqot shuni ko'rsatadiki:

- Rolli o'yinlar va jamoaviy faoliyat bolalarning axloqiy tushunchalarni anglashini va ijobiy xulq-atvor ko'rsatishini rivojlantiradi.

- Ko'rgazmali va imo-ishora vositalari eshitish imkoniyati cheklangan bolalarda axloqiy tarbiyaning samaradorligini oshiradi.
- Pedagog va mutaxassislar hamkorligida tashkil etilgan tarbiyaviy jarayon bolalarning ijtimoiy moslashuvini va axloqiy fazilatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy tarbiyani shakllantirish jarayonini tizimli, rejalashtirilgan va individual yondashuv asosida tashkil etish pedagogik jihatdan yuqori samaradorlikka ega ekanligi ilmiy jihatdan tasdiqlandi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Pedagogik shakllarni tizimli joriy etish:** Katta guruh bolalarida axloqiy tarbiyani shakllantirishda rolli o'yinlar, jamoaviy mashg'ulotlar va vizual ko'rgazmali vositalardan muntazam foydalanish.
2. **Individual yondashuvni kuchaytirish:** Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning individual psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy jarayonlarni loyihalash.
3. **Tarbiyachilarni malakasini oshirish:** Axloqiy tarbiyani shakllantirish bo'yicha maxsus metodik treninglar, seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish.
4. **Diagnostika va monitoring tizimini yaratish:** Bolalarning axloqiy fazilatlarini rivojlanishini muntazam baholash va natijalarga asoslangan pedagogik xulosalar chiqarish.
5. **Oilaviy va jamiyat bilan hamkorlik:** Bolalarning axloqiy fazilatlarini mustahkamlashda ota-ona va jamiyat ishtirokini faollashtirish, maxsus metodik tavsiyalar berish.

Ushbu tavsiyalar maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy tarbiyani samarali tashkil etish va bolalarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A.A., Begimqulov U.Sh. **Pedagogik ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
2. Begimqulov U.Sh. **Pedagogik ta'lim jarayonida axloqiy tarbiya va axborot-kompetensiyani shakllantirish.** – Toshkent, 2020.
3. Muslimov N.A. **Kasbiy kompetensiya va uni shakllantirishning pedagogik asoslari.** – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
4. Xodjayev B.X., To'xtayeva M.X. **Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va maxsus pedagogika.** – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
5. Basova A.G., Noskova L.P. **Axloqiy tarbiya metodikasi maktabgacha yoshda.** – Moskva: Prosveshcheniye, 2018.

6. Leonhard E.I. **Surdopedagogika va maxsus ta'lim metodikasi.** – Moskva: Akademiya, 2019.
7. Polat E.S. **Новые педагогические и информационные технологии в системе образования.** – Moskva: Akademiya, 2019.
8. Mayer R.E. **Multimedia Learning.** – Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
9. UNESCO. **ICT Competency Framework for Teachers.** – Paris, 2018.
10. Vygotskiy L.S. **Psixologiya rivojlanayotgan shaxsning psixologik asoslari.** – Moskva: Pedagogika, 2017.
11. Elkonin D.B. **Maktabgacha yoshdagi bolaning psixologik rivojlanishi.** – Moskva: Nauka, 2018.
12. Selevko G.K. **Sovremennye obrazovatelnye технологии.** – Moskva: Narodnoe obrazovanie, 2018.